

IN MEMORIAM TH.J.G. LOCHER

Door P. de Buck

Op 29 september 1970 overleed professor Th.J.G. Locher, voordat hij zijn afscheidscollege had kunnen uitspreken en wij hem in het openbaar hadden kunnen huldigen. De gebundelde keur van zijn geschriften "Geschiedenis van Ver en Nabij", die hem bij zijn afscheid zou worden aangeboden, heeft hij op zijn sterfbed, één dag voor zijn overlijden, nog gekregen.

Zijn plotselinge dood hebben wij allen moeten vrezen. Toch kwam de slag nog onverwacht. Hij was van de zomer zo enthousiast teruggekomen van zijn reis naar Noorwegen, zo vol verhalen en plannen voor de volgende keer. Hij had zo genoten van de succesvolle examens die hij nog juist vóór zijn emeritaat kon afnemen van enkele verlate studenten, voor wie hij altijd op de bres gestaan had. Hij had met een voor ons pijnlijk radicalisme zijn archief op Rapenburg 16 opgeruimd: jarenlang verzamelde aantekeningen gingen de prullenmand in. Hij leek zich nu met een onverzettelijke energie voor te bereiden op zijn afscheidscollege, dat een zeer persoonlijk verhaal zou worden over zijn gang tot de geschiedenis.

En juist nu moest het einde komen van dit leven, jarenlang ondermijnd door de spanning van de zeer zware taak waarvoor Locher sinds 1945 kwam te staan. Een te zware taak eigenlijk. De uitbreiding van het onderwijs in de geschiedenis tot die buiten Europa, waarvoor hij zelf gestreden heeft, en de toenemende specialisatie waartoe hijzelf als een der eerste Nederlandse kenners van de Slavische geschiedenis een belangrijke bijdrage leverde, maakten het geven van werkelijk "algemene geschiedenis" tot een onmogelijke opgave. Later, toen deze taak verlicht werd door de komst van medewerkers en andere hoogleraren, maakte de toevoeging van de wijsbegeerte der geschiedenis aan zijn leeropdracht deze verlichting weer ongedaan.

Voor studenten was Locher in de eerste plaats de begenadigde leraar, die zich met hart en ziel inzette om zijn kennis over te brengen. "Wie op een preekstoel staat, moet iets te zeggen hebben", zo begon Locher in 1964 zijn indrukwekkende herdenking van de 26e november en hij vervolgde: "Voor iemand die uit een geslacht van predikanten stamt, is deze waarheid meer beklemmend duidelijk". Hij had wat te zeggen en was een uitstekend verteller, die met enkele

woorden een wereldhistorische ontwikkeling kon karakteriseren, maar die ook met aanstekelijk plezier een veelzeggende anekdote kon lanceren. Hij wilde iedere student op zijn eigen wijze tot zijn recht laten komen en was daarom een fervent voorstander van de studievrijheid. Hij zag met grote zorg de verschooling van het universitair onderwijs. Juist laatbloeiers die pas na veel zoeken hun weg in de geschiedenis vonden, hadden zijn grote liefde. Daarom ook was Locher pijnlijk getroffen door de studentenopstand van 1969. Deze man die zich zijn leven lang voor leerlingen en studenten had opengesteld, kon niet begrijpen waartegen de studenten zich nu richtten.

Wie Locher slechts oppervlakkig kende, kon hem houden voor een bij uitstek nuchter man. Maar onder die oppervlakte was hij anders, was hij emotioneel en vaak diep bewogen. Niet alleen bij de lotgevallen van de studenten, maar ook bij het wereldgebeuren was hij hartstochtelijk betrokken. Slechts een levenslang geoefende zelfbeheersing kon zijn emoties kanaliseren tot die schijnbare nuchterheid. Zijn handschrift, intellectueel, klein, pittig en altijd duidelijk, illustreert deze discipline. Tot verbazing van zijn omgeving klaagde hij soms over zijn aangeboren slordigheid: deze had hij door zelfdiscipline overwonnen. Dit verlangen naar nauwkeurigheid en precisie bleek ook uit zijn voortdurende preoccupatie met de spelling; fouten in de orthografie werden in elke studentenscriptie tot de laatste zin verbeterd.

Locher had deze zelfbeheersing geleerd in het domineegezin waaruit hij stamde. Zijn vader was een volgeling van Kohlbrugge, die elke verdienste van de mens ontkende. De jonge Locher heeft zich aan dit milieu ontworsteld; hij kwam tot een vrijzinnige waardering van de mens; het ideaal van de verdraagzaamheid en "de echte humaniteit" die hij later zo in Huizinga bewonderde, trok hem onweerstaanbaar aan. Maar de eenmaal aangeleerde zelftucht bleef hij toepassen, zichzelf bleef hij met strenge ogen bezien. Daarom viel de voorbereiding van zijn afscheidscollege dat nu eens over hemzelf zou gaan, hem zo verschrikkelijk moeilijk.

In het gave opstel over Masaryk dat Locher in 1936 in De Gids publiceerde en dat in zijn afscheidsbundel gelukkig weer opgenomen is (blz. 160-173), heeft hij met de grote Tsjech voor een goed deel zichzelf beschreven. Ook Masaryk was afkomstig uit een strenggelovige, in zijn geval rooms-katholieke omgeving. Ook hij wist

zich hiervan te bevrijden en tot een vrijzinnig protestantisme te komen, kritisch tegenover alle dogma's. Ook voor Masaryk bleef essentieel zoals Locher zei: "het christelijk gebod van naastenliefde dat identiek is met humaniteit". Het Tsjechische volk was volgens Masaryk bij uitstek geroepen dit ideaal van de humaniteit tezamen met de democratie te verwezenlijken. Naastenliefde betekende verdraagzaamheid, ook tussen de onverzoenlijke Tsjechen, Slovaken en Boheemse Duitsers, waarvoor Masaryk zich levenslang bleef inzetten, zoals Locher zich inzette voor een beter begrip tussen Nederlanders en Duitsers. En dan aan het einde van Masaryks lange geleerden- en staatsmansleven, zijn afscheid in 1935: "van een klassieke eenvoud", "zonder vertoning of sentimentaliteit". Het is alsof Locher ons zegt hoe hij zijn eigen afscheid wenste en welke zijn eigen idealen waren: humaniteit, verdraagzaamheid en een democratische levensstijl. Hoe graag haalde hij de woorden van Masaryk aan: "Democratie is discussie!"

Maar de verwantschap gaat dieper. Ook Masaryk leek voor de oppervlakkige beschouwer alleen de nuchtere realist, die zich verzette tegen het romantisch nationalisme van zijn landgenoten. Maar, zegt Locher, de werkelijke Masaryk was anders, want wanneer hij "tegenover romantiek nuchter-verstandelijk criticisme stelt, dan bestrijdt hij in de grond zijn eigen neigingen. Of bestrijden is misschien het juiste woord niet: onder tucht brengen, trachten te beheersen is beter". Want de werkelijke Masaryk was een romanticus.

In deze zinnen had Locher woord voor woord zichzelf kunnen beschrijven. Met strenge zelftucht heeft hij zijn romantische, emotionele aanleg beteugeld. Zijn romantische aard spreekt uit de betovering die figuren als Alexander de Grote, van wie hij in zijn studententijd een speciale studie maakte, en de geweldenaar Peter de Grote op hem uitoefenden. De romanticus in Locher was reislustig en een hartstochtelijk wandelaar. Boven landkaarten kon hij zich in verre streken wanen. Hoe vaak herlas hij niet Fridtjof Nansen! Het is tekenend dat Locher zo verzot was op de avonturen van Sherlock Holmes, de beheerst-romanticus bij uitstek, die zich slechts uitleefde in zijn puzzles en op zijn viool met een muzikaliteit die ook Locher bezat.

Het is geen toeval dat Locher die zich in zijn jeugd emancipeerde van zijn omgeving en zich een levensovertuiging moest winnen, juist via de filosofie tot de geschiedenis kwam. Hij bleef de

geschiedenisfilosofie, die *contradictio in adjecto*, die centaur aan de woudrand der geschiedstudie, zoals Burckhardt haar noemde, zijn leven lang trouw. Niet dat hij dacht daarin de zin der geschiedenis te kunnen vinden. Dat kon deze schrijver van de fijn-afgewogen studie "Over het historisch relativisme" zichzelf en anderen niet beloven (bundel blz. 128-129). "Wie ... volstreekte zekerheid zoekt", zegt hij daar, "ook of juist voor wat hij de diepste grond der geschiedenis acht, moet die zekerheid elders vinden dan in het wetenschappelijk bedrijf".

In deze gave der relativering school ook Lochers kracht: hij liet zich na de oorlog niet meeslepen door emotionele kreten om annexatie van Duits grondgebied, maar waarschuwde ertegen met een lucide betoog. Hij verzette zich tegen de nieuwe, modieuze rassenhaat, die Duitser en sadist synoniem acht. Locher betoogde: ook de nationaal-socialistische Duitser is een tijdgebonden verschijnsel.

Vóór alles trachtte Locher grote, systematische lijnen te zien. Dit trok hem zo aan in Toynbee en Romein, howel hij diens onbeheerste toepassen van briljante invallen afwees. De grote Engelsman kon hij met zijn eigen brede eruditie bestrijden en toch waarderen en ook als didact in glasheldere woorden voor een groter publiek toegankelijk maken. Zijn verlangen naar verdraagzaamheid maakte hem bij uitstek een man van de synthese. Niet voor niets werd het laatste deel van zijn afscheidsbundel "verzoening der tegenstellingen" genoemd. Het zoeken naar die verzoening was zijn leidraad, juist tussen zulke schijnbaar onverzoenlijke antipoden als Oost en West, Tsjechen en Slovaken (zijn dissertatie-onderwerp), Tsjechen en Duitsers, de Nederlandse vrijheid en de Duitse vijand en in groter verband de nationale vrijheid en de Europese orde.

Vooraf het onderzoek naar de allergrootste synthese, de wereldgeschiedenis, had zijn liefde. Volgens hem waren er slechts twee wegen om tot de beschrijving van die wereldgeschiedenis te geraken: de vergelijkende beschouwingwijze en daarnaast het onderzoek naar de betrekkingen en contacten tussen landen en cultuurkringen. Hijzelf maakte de beide wegen van onderzoek reeds in zijn inaugurale rede "Over de verhouding van Oost en West in de Europese geschiedenis" tot zijn programma. Soms betrad hij het eerste pad (b.v. in diezelfde inaugurale rede en later bij een onderzoek van het Russische absolutisme), maar meestal ging hij over de tweede weg (b.v. Rusland en het Westen in de ogen der oudere slavofielen, Het

beeld van Rusland in de zestiende-eeuwse Europese beschrijvingen, Willem de Clercq over Rusland, Gezicht op Moskou).

Tenslotte is hem echter bovenal lief geworden zijn werk aan het dagboek van Nicolaas Witsen, die spontane schildering van het zeventiende-eeuwse Rusland, dat niet alleen een waardevolle bijdrage bleek tot zijn pragmatisch onderzoek naar de betrekkingen van Westerse en Russische cultuur, maar ook voldeed aan zijn romantische liefde voor het reisverhaal en voor de originele persoonlijkheid van Witsen. Zijn liefste wens was in de rust van zijn emeritaat dit dagboek in het Engels te gaan vertalen en er ook in de Westerse wereld de waardering voor te vinden, die het onder de Russische geleerden reeds gevonden heeft. Hij was al aan dit werk begonnen.

Hoe vurig hadden wij hem nog vele jaren aan deze en andere arbeid toegewenst in die lichte studeerkamer aan de Zoeterwoudse Singel met het wijde uitzicht op het Plantsoen. Het heeft niet zo mogen zijn. Voor ons zal Locher een kostbare en dierbare herinnering blijven. Wij wensen Mevrouw Locher die dit vruchtbare geleerdenleven door haar onafgebroken, liefdevolle toewijding heeft mogelijk gemaakt, sterkte in haar verdriet.